

CĂRAND

Denumiri

Cărand: *Kiskárand* și *Nagykárand*, *Hévízkárand*, *Puszta-nagykárand*, *Toplicza-Kárand*

Seliște: *Zeeh*, *Márkaszék*, *Bélmárkaszék*, *Sác*

Repere geografice

Comuna Cărand este situată în partea de nord-est a județului Arad, la 92 km de Arad, latitudine 46°, 27' Nord, longitudine 22,5 ' Est. Cele două sate, **Cărand**, **Seliște** și fostul cătun **Toplița**, azi devenit parte a Cărandului, care intră în componența comunei, se găsesc de-o parte și de alta a drumului județean DJ 793 (Beliu – Sebiș).

Istoric

Prima atestare documentară a satului Cărand, în forma *Kárand* datează din anul **1429**. Cât privește satul **Seliște**, cunoscut odinioară sub numele de **Sác**, el apare pentru prima oară consemnat în conscripția din anul **1552** a comitatului Bihor, în forma **Zeeh**.

Cele mai vechi urme de locuire în Zărand și în sudul județului Bihor datează din epoca pietrei cioplite. Vestigiile arheologice din paleoliticul timpuriu (cca.2.000.000-100.000 î.e.n.) au fost descoperite pe terasele înalte din împrejurimile Gurahonțului, ca din paleoliticul mijlociu și târziu vă vorbim deja despre grupurile umane numeroase (Zimbru, Rostoci, Valea Mare, Iosășel, Beliu etc). În neolitic așezările au acoperit întreaga Țară a Zărandului, săpăturile arheologice de la Vârșand, Pâncota, Ciuntești, Comănești scoțând la iveală piese ceramice, unelte de pescuit și de vânatoare aparținând *culturii Tisa* (cca.2800-2500.î.e.n.), proprie vechii populații preindo-europene. Urme din această perioadă au fost descoperite în **Cărand**, pe botul de deal „*La Cărmăzel*”, unde s-au găsit fragmente ceramice, silixuri și chirpic aparținând *culturii Tisa II*.

O mărturie a prezenței tracilor în teritoriul dintre Munții Apuseni - Tisa o reprezintă ceramica neagră canelată, găsită în săpăturile efectuate aici. Istoricii români și străini localizează *cultura villanova* în vestul României, considerând că din Crișana ea s-a răspândit până în Tracia propriu-zisă . Începând cu secolul IV î.e.n. se trece la civilizația dacică de tip *La Téne*, ca din secolul II.î.e.n. să vorbim despre o civilizație dacică ajunsă la deplina maturitate. Odată cu creșterea economică, dacii vor bate monedă proprie. Din secolul II. î.e.n. datează monedele de tip Toc - Chereluș, aria de circulație fiind cuprinsă între Munții Apuseni, Mureș-Crișul Negru-Tisa.

Ocupația romană s-a oprit la sud de Mureș iar în Zărand s-a limitat la jumătatea estică , corespunzătoare cursului superior al Crișului Alb, unde existau numeroase așezări miniere. Nevoia imperiului roman de a asigura granița de pe Mureș și de a ridica o fortificație, de apărare a zonei miniere, s-a materializat în construcția unor valuri paralele de pământ. Unul dintre aceste valuri de pământ, numit de localnici „*Troianul*”, străbătea depresiunea Zărandului, pe linia Iercoșeni-Mânerău-Răpsig-Seliște-Archiș-Comănești și în continuare spre Beiuș. Un rol important l-a avut „*Troianul*” și în timpul ducaturii lui Menumorout (sec. IX-XI), când a fost întărit de locuitorii satelor în zona Iercoșeni, Răpsig, **Săliște**. Alături de „*Troian*” e existat și un alt val de pământ întărit cu lemn și cu șanț, numit de localnici „*Bălhrad*”, care începea în zona piemontală a Munților Codrului, în pădurile din preajma satelor Nermiş, **Cărand** și Prunișor, traversând valea Teuzului în dreptul localității Ignești, de unde se îndrepta spre sud, urmând culmea împădurită a Dealului *Bălhrad* din apropierea orașului Sebiș, ca să își piardă urma în valea Deznei, „*La Strâmturi*”. Șanțul acestei construcții de pământ era situat spre vest iar valul spre est, fortificația fiind menită să apere partea deluros - muntoasă estică a Zărandului de atacurile venite dinspre șesul vestic. În punctul situat pe Dealul Bălhrad, la Sebiș, s-a descoperit, alături de ceramică românească și de urmele de incendiere, și o piesă de podoabă, de posibilă proveniență bizantină.

Pe ruinele ducatului lui Menumorout a luat ființă, în a doua jumătate a secolului XI, un „*comitat castrens*” sau „*de graniță*” și o episcopie catolică. Organizarea comitatului și instituirea controlului regatului și al bisericii catolice asupra acestui teritoriu nu a putut desființa vechile instituții românești din Crișana. În secolele XIII-XIV, românii din Bihor erau organizați în districte autonome, în „*țări*”, conduse după principiile unui vechi drept românesc (*antiqua lex districtuum valachicalium*), populația având în frunte cnezi și voievozi, cu drept de judecată dat de *jus valahicum*. Între voievozii români din Bihor s-au numărat și **Ioan și Gheorghe în Cărand** (1553).

Printre pertinențele (districtele), care existau în secolul al XVI-lea în sudul Bihorului, se număra și Beliu, care avea în componența sa satele Secaci, Agriș, Tăgădău, Neagra, Hășmaș, Groșeni, Bârzești, **Cărandul Mic** și **Cărandul Mare**, Nermiş, Voievodeni. Districtul Beliu cu toate satele aparținătoare a făcut parte din marele domeniu al Episcopiei catolice din Oradea. După înfrângerea Ungariei de către turci (1541), Crișana, Sătmarul și Maramureșul istoric vor trece la Principatul Transilvaniei. Prin preluarea puterii de către protestanți, Episcopia catolică din Oradea și-a încetat existența iar în 1557, și-a pierdut și proprietățile. Unele sate, vor intra, prin donație princiară, în posesia unor familii nobiliare. Un exemplu a fost satul **Sâc**, care în anii 1579, 1597 a făcut parte din proprietățile familiei Kornis. O situație mai exactă a satelor din domeniul Beiuș, de care țineau **Cărandul** și **Sâcul** apare în urbariul din 1600. Obligațiile ce reveneau țăranilor erau mult mai numeroase față de cele stipulate de episcopia catolică în 1548, nobilii având pretenții tot mai mari.

Cărandul și Sâcul în secolul XVIII.

În chiar anul eliberării Bihorului de sub turci, Episcopia catolică s-a reinstalat în Oradea și în vechile sale drepturi, iar prin diploma leopoldină din 24 nov.1693, împăratul Leopold I i-a restituit toate proprietățile, pe care le-a stăpânit în trecut. Ca mod de organizare administrativă, în anul 1721, provizoratul Beiuș, care era parte din domeniul Episcopal, avea în subordine 6 șpanate, conduse de câte un *șpan*, între care și șpanatul de Groșeni sau Beliu. Șpanatul de Beliu figura la conscrierea din 1721, cu 20 de sate, de la Hodișel la **Cărand** și încă 10 predii. Pe domeniul Beliu, în majoritatea satelor, pământurile au fost date de episcopie în folosința țăranilor. Între populația satelor și episcop a existat o înțelegere în privința obligațiilor feudale, care erau stabilite în bani, în natură și în muncă. Din 1749, odată cu numirea unui alt episcop, obligațiile răscumpărate au fost mărite. Aceste abuzuri au stat la baza mișcărilor țăărănești din anii 1749-1751, la care au luat parte și locuitorii districtului Beliu. Nemulțumiți, țăranii au trimis de trei ori delegați la Viena, la împărăteasa Maria Tereza, cu petiții. Procesul verbal de anchetă din 20 martie 1750, conținea răspunsurile țăranilor iobagi din cele 23 de sate din domeniul Beliu, între care și **Sâcul(Seliște)**. Nemulțumirile țăranilor vor duce la introducerea urbariilor și în final, în urma revoluției din 1848, la desființarea iobăgiei.

Colonizarea slovacă din a doua jumătate a secolului XIX

În anul 1860 în localitate au fost colonizați slovaci din Șomcuta Mare și Alejd, de religie catolică, care și-au construit case, separat, în cătunul Toplița, denumit mai târziu satul Toplița, plasat pe drumul dintre Cărand și Prunișor, în partea Cărandului. Ei s-au ocupat cu defrișările de pădure și cu fabricarea cărbunelui de lemn. Până în 1935 în Toplița au locuit numai slovaci. Fiind de religie romano-catolică au frecventat biserica din Buteni. Preotul catolic venea în colonie numai pentru înmormântări. După 1935 în cătun s-au așezat și români și au început să apară căsătoriile mixte, rezultatul fiind că o parte din slovaci au fost asimilați. La acest lucru a contribuit și faptul că slovacii din cătunul Toplița –Cărand au frecventat după 1951 școala românească. În 1982 în Toplița au fost recensate 27 case, localul școlii și 76 locuitori (30 români, 45 slovaci)

Primul Război Mondial

După izbucnirea războiului o parte din locuitorii satelor Cărand și Seliște au fost mobilizați și trimiși pe front. În 1916, din Cărand au fost mobilizați 145 de locuitori, din care 137 au fost trimiși pe front, 18 au murit, 25 au fost răniți, 30 au rămas invalizi iar 5 au fost dați dispăruți. Din Seliște 90 de locuitori au fost trimiși pe front, 8 au murit în război, 18 au fost răniți, 16 au rămas invalizi iar 4 au fost dați dispăruți.

Reforma agrară din 1921

În Cărand suprafața totală expropriată de la Episcopia romano-catolică a fost de 2678 iugăre 1535 stânjeni din care pădure 1297 stânjeni. Pământul expropriat a fost repartizat astfel: teren de cultură la 166 îndreptățiți din Cărand- 388 iugăre; locuri de casă la 135 îndreptățiți din Cărand- 33 iugăre și 1200 stânjeni; interese generale Cărand- 75 iugăre 400 de stânjeni; pășune comunală Cărand- 533 iugăre 912 stânjeni; pădure comunală Cărand 1163 iugăre.

În satul Sâc (Săliște) suprafața expropriată de la Episcopia romano-catolică a fost de 1211 iugăre și 493 stânjeni. Pământul expropriat a fost repartizat astfel: teren de cultură la 39 țărani- 71 iugăre 1300 stânjeni; locuri de casă la 62 îndreptățiți- 16 iugăre 1293 stânjeni; interese generale- 94 iugăre 279 stânjeni; pășune comunală- 651 iugăre 206 stânjeni; pădure comunală 377 iugăre 615 stânjeni.

Al Doilea Război Mondial

După intrarea României în război din toate satele din zonă cei apți au fost mobilizați și trimiși pe front, mulți murind, fiind răniți sau dați dispăruți. Pe lângă aceste jertfe, satele Cărand și Sâc s-au aflat în septembrie 1944, cu ocazia luptelor purtate de armatele române cu armatele horthyste, care au invadat țara, în plin câmp de război, suferind numeroase distrugerii.

Luptele de pe Crișul Alb din septembrie 1944

În 11 sept.1944, pentru apărarea frontierei între Prunișor și Macea, s-a constituit „Grupul Crișuri” format din Reg. 85 Inf., Reg. 93 Inf., Batalionul fix, Școala of. rez. Bacău și Reg.38 artilerie. Luptele care s-au dat la ***Prunișor-Cărand*** au făcut multe jertfe în rândul elevilor și comandanților Școlii de ofițeri rezerviști din Bacău. Printre cei care și-au dat viața au fost căpitani Eugén Dobrilă și Grigore Andrei și sublocotenentul Vasile Andreian. Parte din lupte s-au purtat în pădurile și dealurile Cărandului.

Rezistența anticomunistă în Bihor și represaliile securității

Comunizarea țării, cu toate schimbările pe care le-a adus, s-a făcut în forță, chiar prin teroare, încât populația a opus rezistență. Printre cei care au încercat să organizeze o rezistență anticomunistă în Bihor, pe Crișul Alb a fost Bărdaș Ioan, **parohul din Sâc**. Preotul Bărdaș a inițiat înființarea unei „organizații de rezistență secretă, al cărei fir să meargă pe Valea Crișului Alb”, cu frații Stănescu, din București, unul avocat și celălalt ofițer aviator. Organizația, cu numele „*Horea, Cloșca și Crișan*”, a început să funcționeze din 1947 și din ea au făcut parte un inspector școlar (Ioan Blăgăilă), învățătorul din Beliu (Aurel Leucuța) și 30 de țărani din zonă.

În mai 1948, Ioan Bărdaș, fiind înștiințat că se află pe lista de arestați, s-a ascuns în Munții Codrului. După trei ani de pribegie, în 14 septembrie 1951, pe când se afla ascuns în podul grajdului la Simion Valea, din Groșeni, a fost arestat în urma unui denunț. A fost acuzat de „uneltire” împotriva statului democrat-liberal. Pentru trecutul său legionar și fiindcă ar fi făcut parte din „mișcarea națională de eliberare” a fost condamnat la 20 de ani muncă silnică, din care a executat 12 ani și 10 luni. După arestare a cunoscut „calvarul” închisorilor de la Arad, Timișoara, Jilava, Gherla, Capul Midia și Aiud, unde a petrecut zece ani. A fost eliberat pe data de 31 iulie 1964, prin Decretul de grațiere nr. 114 din 1964. Întors din detenție, Consistoriul Eparhial al Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, în ședința de 26 ianuarie 1965, i-a interzis săvârșirea lucrărilor sfinte pe un timp egal cu timpul de detențiune

specificat în sentințele de condamnare. Ioan Bărdașu a fost doar unul din cei 33 de preoți ortodocși bihoreni care au suferit în temnițele comuniste pentru credința lor.

Monumente

O **cruce-monument**, în memoria eroilor, care au murit în Primul Război Mondial, a fost ridicată lângă biserică.

În fața școlii din Cărand se află o **cruce -monument** în memoria sublocotenentului Boscovici Dumitru, mort în luptele de la Cărand

O altă **troiță** a fost ridicată în curtea bisericii din Cărand în anul 1989, în amintirea eroilor căzuți pentru libertatea și demnitatea neamului românesc.

Un **monument în cinstea eroilor** căzuți în cele două războaie mondiale se găsește în cimitirul din Seliște.

Demografie

Cărand

În anul 1720 în Cărand erau înregistrate 3 familii; în 1786- 52 de familii ; în 1851-389 loc.; în 1869-587; 1880-578; 1890-874;1900-668;1910-926;1920-804;1930-868; 1941-917; 1956-1061;1966-1032;1977-936;1992-801;

Seliște

Satul Seliște apare în conscripția din anul 1786 cu 20 de familii, în 1828 cu 63 de familii, în 1850 - 404 loc.; în 1869 -344 loc.;1880-589 ;1890-486 ;1900-505; 1910-562; 1920- 595; 1930-635; 1941-694; 1956-748; 1966-667; 1977-614; 1992- 594.

Toplița

În cătunul Toplița în 1925 erau 22 gospodării cu aproximativ 66 locuitori;1948-30 gospodării, 112 locuitori; 1956-36 case; 1960-103 locuitori

La recensământul din 2002 **comuna Cărand** avea 1302 locuitori și următoarea structură etnică:89,5% români;0,2% maghiari; 9,4% romi; 0,7% slovaci și 0,2% alte naționalități și populație nedeclarată. În 2011 număra 1036 persoane. Majoritatea locuitorilor sunt români (89,58%), cu o minoritate de romi (5,69%). Pentru 4,05% din populație, apartenența etnică nu este cunoscută.^[2] Din punct de vedere confesional, majoritatea locuitorilor sunt ortodocși (56,08%), dar există și minorități de bapțiști (20,66%) și pentecostali.

Biserica

Biserica ortodoxă română din Cărand

Urmele unei biserici de piatră, datând din vremea voievozilor Ioan și Gheorghe în satul Cărand (1553) au putut fi văzute aproape de actuala vatră a satului până la începutul secolului XX, în locul numit „*La bisericuță*”. Anul construcției primei bisericii ortodoxe de lemn din Cărand nu se cunoaște. Ea exista însă în anul 1721, când în localitate este atestat documentar preotul Caracioni. După 30 de ani, la recensământul bisericilor din 1750, localitatea apare cu o biserică de lemn, cu hramul „Înălțarea Domnului”, în stare bună. Preot era un oarecare Ioan, originar din Bihor, hirotonisit în anul 1732 la Arad de episcopul Isaia Antonovici. Recăsătorit a doua oară, din 1750 în locul lui la biserică vor servi alți preoți. O nouă biserică, tot de lemn, cu același hram se va construi în anul 1836.

La mijlocul secolului al XIX-lea, la biserică funcționa ca preot Iosif Marchiș, cel care, după ce a servit și la Craiva, a fost numit protopop la Beliu.

Actuala biserică din cărămidă și piatră a început să fie construită în anul 1971 și a fost târnosită în anul 1977 de episcopul Aradului Visarion Aștileanu, în vremea preotului paroh celib Astraluș Iliodor, venit de la mănăstirea Cernica. Turnul bisericii a fost construit în anul 1974 de Bud Miculae Racu, care și-a scris numele și data terminării, 7 IX 1974, pe o bârnă de lemn.

Preoții: Caracioni 1721; Ioan 1732-1750; Todor Rusovici 1767; Ilie Popovici 1767; Iosif Marchiș 1848, 1853- 1871; paroh, protopop; Isaia Boțco, paroh în Nermiş 1854-; Andrei

Marchiș 1859- 1872 capelan; paroh; protopop; Maxim Boțco, paroh în Nermiș-1865; Nicolae Muntean, paroh în Seicu(Sâc)- 1871, 1873-administrator parohial; Ioan Capitanu-administrator parohial- 1873; Teodor Roșu 1874-1880; Gheorghe Stan, 1909; Corneliu Muscă 1909-1910 adm. Parohial; 1910-1918, 1924, 1948 preot paroh; Astraluș Iliodor-1975-1979; Dorel Moț 1979-1993; Popa Alexandru 1993-1997; Flavius Axente Petcuț 1997-2011; Teodor Terentie Dragoș, 2011.

Biserica Creștină Baptistă "Betel" Cărand

Biserica Creștină Baptistă "Betel" din Cărand a luat ființă în anul 1886. Până în anul 1900 membrii comunității baptiste s-au adunat într-o casă țărănească, după care au cumpărat o grădină și au construit o Casă de Rugăciune. Pe aceeași grădină a fost construită în anul 1956 clădirea Bisericii Creștine Baptiste din Cărand și în 1994 actuala clădire. În anul 2010, a fost renovat interiorul clădirii, iar în anul 2015 exteriorul. În prezent Biserica Baptistă din Cărand este slujită de păstorul Gheorghe Moț, pensionar din 20 februarie 2016, și păstorul Chirla Pavel-Marian, președinte al Comunității Bisericilor Creștine Baptiste "Valea Crișului Alb" pentru mandatul 2015-2019, care are afiliate 94 de biserici baptiste. **Predicatori:** Costuț Nicolae, Borlea Ioan, Bociort Iacob, Bociort Iacob "Bogatu", Filipaș Ioan, Ștef Alexandru, Barna Pavel "Buglea", Barna Pavel – diaconul, Lunga Onica, Vasile "Gâsca", Onuca, Doncea Nicu, Bud Nicolae, Chirla Pavel-Marian, Rus Neluțu, Țolea Vasilică și Țole Samuel Benjamin.. Cântarea comună a fost condusă de Manea Nicolae "Lupea", Țica Onceu, Crișan Filimon, etc. **Responsabilii** bisericii: Sas Moise, Timăț Pavel, Costuț Nicolae, Lunga Onica, Bociort Iacob "Ciortoi", Lunga Traian, Rus Pavel.

Biserica lui Dumnezeu Apostolică pentecostală Betania din Cărand

Începutul Bisericii Pentecostale din Cărand datează din anul 1935. În anul 1940 a venit ca pastor Miclea Dumitrie de la Sebiș. În aceeași perioadă au mai slujit Popa Ioan și Bejan Ioan din Donceni. În tot acest timp frații se adunau în diferite case, pentru că biserica pentecostală era prigonită. În 1945 biserica se rupe în două, însă cultul a fost reorganizat în anul 1975, când s-a cumpărat o casă lângă Toplița, care a fost amenajată ca biserică. Pastor la Cărand a venit fr. Miclea Roman, care a funcționat până în 1985, când a fost numit fr. Daniel Ispas. În 1992 s-a pus problema construirii unei noi biserici. Construcția a început în anul 1994 și s-a terminat în 1998.

Biserica ortodoxă română din satul Seliștea

În satul Seliștea, prima atestare a unei biserici ortodoxe, din lemn, acoperită cu șindrilă, datează din anul 1752, însă biserica a fost mai veche. Din mărturiile documentare rămase, în 1750, în sat activa ca preot un oarecare Gavrilă, hirotonit la Arad în anul 1743. Din anul 1756 la biserică servește popa Dumitru, originar din Vidra (jud. Alba), care fusese hirotonit la Râmnic de episcopul Clement (1735-1748).

A doua biserică, tot din lemn, a fost construită, conform inscripției de pe grindă în 1816.. În interior a avut pictură în altar, pe boltă, și în tindă. Construcția a rezistat până în perioada interbelică, când a fost înlocuită cu actuala biserică, de cărămidă, cu hramul „Înălțarea Domnului”. Ridicarea noului lăcaș a început în anul 1935 și s-a finalizat în anul 1939. În anul 1968 au avut loc reparații capitale după care în 1972 a fost executată pictura interioară de pictorul Ilie Schipor din Vicovul de Sus, Suceava. În anul 1976 biserica a fost târnosită de Episcopul Visarion Aștileanu. În anul 2008 Episcopul Timotei Seviciu a binecuvântat lucrările de reparații la pereții exteriori ai bisericii.

Preoții: Gavrilă 1750; Dumitru 1756; Vasile Popescu 1834, 1849; Gheorghe Bragea; Nicolae Muntean, „preot în Sâc”-1853-1873, Iosif Marchiș, preot în Cărand- 1861; Iov. Borza-1862; Simeon Muntean, „preotul locului”- 1874 -1879; Zenoviu Muntean, preot în Tăgădău-1874, 1878, 1881; Ioan Boțco, preot în Nermigi-1874; Simeon Cornea- 1875; Georgiu Orosz, preot Beliu -1878; Georgiu Leucuța-1878-1881; Moise Ghergaru-1882-1883; Teodor Roșu, preot Cărand, 1883-1887; Maxim Boțco, paroh în Nermigi, 1884-1888; Mihai Rubinovici,

protopresviter Beliu, 1886-1887; Andrei Marchișu, protopresviter, 1901; Ambrosiu Papp, 1908; Cornel Muscă, preot în Cărand, numit adm. parohial la Sâc 1909-1910, 1818-1933; Iosif Costa, 1935-1943; Gheorghe Gurău, 1944 -; Ioan Bărdaș, 1946; Mihai Gurău, adm. parohial 1946-47; Cornel Muscă preot Cărand, 1948; Daniil Horga 1976-; Teodor Terente Dragoș, 2006-2011; Ionel Morar, 20011-.

O Biserica Creștină Baptistă „Emanuel” funcționează în prezent în satul Selișteea.

Învățământul

Primele informații oficiale despre școala din Cărand datează din anul școlar 1814/1815, când se raportează că, din cei 35 copii de vârstă școlară, frecventau școala 8. În următorii trei ani (1817/1818, 1818/1819, și 1819/1820) informațiile lipsesc. Noi informații ne parvin din anul 1842/1843, când în satul Cărand funcționa ca învățător I. Vidovici, școala avea 23 de elevi, înscriși în clasele I, II, III., iar cursurile se țineau într-o locuință particulară. Anul următor în sat activa ca învățător Nicolae Albu. La inspecția din acel an, clădirea școlii a fost găsită corespunzătoare, însă nu avea întregul mobilier și îi lipseau materiale didactice. Elevii înscriși în cele trei clase erau 16. În anul 1844/45 învățător a fost Dimitrie Mărcuț, iar școala avea înscriși în cele trei clase 23 de elevi. În anul 1852 în Cărand erau înscriși la școală 15 elev iar învățător era Pavel Popovici. La inspecția efectuată în 7 decembrie 1864, învățător în Cărand era din nou I. Vidovici, copiii recenzați erau 54 (30 băieți și 24 fete), din care frecventau școala 30 (20 băieți și 10 fete). În anul 1868 școala avea 72 de elevi iar învățător era Constantin Zopota. În 1912 învățător la școala din Cărand ajunge Gheorghe Ispravnic, cu un salariu de 427 cor. și 99 fileri. Numeroase probleme a ridicat în perioada 1909-1918 și edificiul școlii care, după legea din 1907, art. 27. era necorespunzătoare, riscând să fie închisă.

După 1945, școala din Cărand a funcționat tot în clădirea veche, cu pereți din lemn acoperiți cu tencuială. Școala era de 7 clase iar orele se țineau și dimineața și după masa. În anul 1948, când a avut loc reforma învățământului, învățători în Cărand erau soții Muscă, care locuiau, ca și înaintașii lor în clădirea școlii. Această școală aflată în centrul satului, a fost demolată în 1949, când s-a construit un alt local de învățământ.

Cărand Învățători: I. Vidovici- 1842 /43; 1863/64; Nicolae Alba 1843/ 1844; Pavel Popovici- 1852/1853; Gligor Cătană-1856; Constantin Zopota- 1868/69; Ioanu Heredea-1876; Teodor Laza; George Ispravnic 1909-1918; Gheorghe Borc 1926; Muscă 1948; Lucreția Muscă 1948; Bălan; Leu Livia; Laurențiu Laura; Lăzureanu Ioan 1951, 1961; Petrișor 1972-1973. **Profesori:** Beniuc Ioan 1971, 1972-1973; Lupaș 1972-1973; Bolcos 1972-1973; Kozok 1972-1973; Dragoș 1972-1973. **Directorii de școală:** Lăzureanu Ioan- Școala elementară Cărand; Toacsen Mihai 1959-1966; Beniuc Ioan 1971.

Topilța Învățători: Rusu Emil 1972-1973; **Directorii de școală:** Rusu Emil 1971.

Școala din Selișteea

Multă vreme localitatea nu a avut edificiu pentru școală. Satul fiind mic și destul de sărac nu a avut resurse să construiască și să întrețină o școală. Conform unor documente școlare din secolul al XVIII-lea, în anul 1761 copiii din Sâc (Selișteea) învățau la școala din Beliu, la care învățător era Mihai Cristea. Situația învățământului în Selișteea nu se va schimba nici peste 56 de ani, satul continuând să fie lipsit de școală. În perioada 1817-1821 copiii din localitate, împreună cu cei din Tăgădău și din Mocirla, continuau să învețe la școala din Beliu, unde învățător era acum Ioan Munteanu.

Abia din 1841 satul Selișteea figurează în rapoarte ca având școală. Totuși, la inspecția din anul școlar 1843-1844, școala, care funcționa doar cu clasa întâia și a doua-a, nu avea clădire proprie, cursurile fiind ținute în casa învățătorului. La acea dată învățător în Selișteea a fost Vasile Morar, care avea înscriși 12 elevi iar în anul următor 9. În anul 1852, satul avea 548 locuitori, nici un elev iar învățător era Grigorie Popovici. În 7 decembrie 1864, în Selișteea funcționa ca învățător Gh. Bulza, copiii recenzați fiind 37 (18 băieți și 19 fete), din care

frecventau școala 20 (11 băieți și 9 fete). Localul școlii a fost construit în anul 1866 și multă vreme la inspecții a fost găsit în stare bună. În anul 1868 învățător în Seliște era Constantin Costa iar școala avea 65 de elevi.

În anul 1872/73, din 27 băieți și 15 fete de 6-12 ani recenzați, frecventau școala 23 băieți și 11 fete. Cât privește clasele de repetiție din 9 băieți și 9 fete de peste 12 ani, mergeau la cursurile de duminică și de la sărbători doar 2 băieți. Învățător era Andrei Chinezu, absolvent al Preparandiei din Arad în 1868, cu un salariu de 105 fl. și bunuri în valoare de 135 fl iar director școlar local era Sinesie Cociuba. În ciuda obligativității de a trimite copiii de 6-12 ani la școală, în anul 1880 din totalul de locuitori ai satului doar 62 erau cu școală.

În perioada comunistă în satul Seliște, lucrările pentru o nouă școală elementară au început în 1956 și s-au terminat în anul 1959, din cauza lipsei de bani. Tot în anul 1959 a început și construcția grădiniței din Seliște.

Seliște (Sâc). Învățători: Vasile Morar 1843/44; Grigorie Popovici 1853; Gheorghe Bulza 1863/64; Constantin Costa 1868/68; Andrei Chinezu 1872/73; Gheorghe Gruia 1937; Bălan Ilarie 1972-1973; Lazureanu 1972-1973. **Directori de școală:** Bălan Ilarie-1971

Economia

Economia medievală

Primele informații cu caracter economic despre Cărand și Sâc ne sunt oferite de Conscripția domeniului Beiuș din anul 1721, în care, la fiecare sat sunt nominalizați capii de familie cu mărimea sesiei, pământul arabil și fâneața aflată în folosință, cu animalele mari și mici, cu cazanele de țuică și morile existente.

Locuitorii celor două sate dețineau în general jumătate de sesie sau o sesie. Mărimea acestora la începutul secolului al XVIII-lea nu se cunoaște, ea fiind diferită de la un șpanat la altul. Principala ocupație a locuitorilor a constituit-o cultivarea pământului și creșterea animalelor. Dintre animale, ponderea cea mai mare o dețin porcii, crescuți cu ghindă în pădurile domeniiale, ceea ce explică de juma la porci, pe care o găsim întreaga perioadă medievală. Pe măsură ce episcopia a devenit tot mai preocupată de organizarea rațională a proprietăților sale în vederea creșterii propriilor beneficii, are loc o reorganizare a domeniului, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, în 8 târguri, 159 de sate întregi, 3 jumătăți de sat, 2/3 dintr-un sat și 44 de predii.

Într-o primă fază, accentul s-a pus pe măsuri de limitare a pierderilor și de valorificare a potențialului economic ușor de exploatat, după care episcopia a început să facă unele investiții în expoatări de minereuri feroase și neferoase, în manufacturi, în comerțul cu produsele domeniiale. Pentru funcționarea acestora a adus pe domeniul ei meșteri străini, sticlari, fierari, berari etc. iar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și un personal calificat (medic, topograf, inspector silvic etc.). Tot din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în vederea dezvoltării agriculturii și a măririi suprafețele arabile, au fost efectuate defrișări și deșteleniri. Aceste munci se făceau prin robotă cu palmele. Odată cu apariția cărbunăriiilor care deserveau topităriile, tăierea pădurilor din vecinătatea *Cărandului* s-a făcut masiv, măbind implicit suprafața alodiilor. La fel pentru huta de sticlă din Beliu s-au făcut defrișări la Nermiș și Hăsmăș.

Operațiile de defrișare și curățire a unor părți de pădure din secolul al XIX-lea reiese și din toponimele consemnate pe diferitele planuri cadastrale. A doua formă de mărire a terenurilor agricole a fost luarea în cultură a pustelor și a altor terenuri utilizate ca pășuni. În sfârșit, un rol în dezvoltarea agriculturii a avut și îmbunătățirea tehnicilor de lucru. Modernizarea, apariția mașinilor agricole după 1860 a dus implicit la creșterea randamentului cerealier.

Înălțimea redusă a Piemontului Codru, din care făceau parte și dealurile *Cărandului*, l-a făcut în întregime exploatabil din punct de vedere agricol, atât pentru cultura plantelor cât și pentru creșterea animalelor. Cea mai mare parte din venituri reveneau episcopiei catolice.

Alături de grâu și porumb, cultura cânepii a ocupat și ea un loc important în activitățile cărândanilor în trecut. Conform documentelor, în anul 1823, satul a predat provizoratului de Beliu 153 de fuioare, reprezentând nona pe acest produs. După 1848, odată cu desființarea iobăgiei, țăranii din Cărand și Sâc au arendat pământuri de la episcopia catolică din Oradea, plătind în bani, cotă parte din produsele obținute, conform înțelegerii stabilite la arendare. De asemenea, munca de defrișare s-a făcut pe domeniul Episcopiei romano-catolice, prin încheierea unor contracte de defrișare, în care se stipulau condițiile de efectuare și retribuire a muncii.

Economia după unire

După 1920, adică după trecerea Bihorului la România, tranziția a fost pentru locuitorii celor două sate grea. Unele gospodării au rămas fără brațe de muncă iar locuitorii erau oricum săraci. În țară circulau, până la schimbarea monetară, atât banii ungurești cât și românești.

În Cărand dintre cei împrumătați la reforma din 1921 au fost și slovacii din Toplița, care au primit terenurile pe care le aveau în arendă. Din lipsă de mașini agricole cărândanii nu au avut randament mare la produsele agricole, rămânând la o agricultură de subzistență. Comerțul în cele două sate îl făceau tot evreii, alături de care de abia mai apărea câte un comerciant român. Pe pildă, în 1926, în Cărand era un singur comerciant de articole mixte, Bizam Ernest, iar în Sâc Jușcă Ion și Klein M.

Economia după 1945

Pulverizarea averilor moșierești prin intermediul reformei agrare din 1945 a produs, ca pretutindeni în țară și în Bihor mari mutații ale structurii proprietăților agricole. Țărănimea nu a beneficiat prea mult de pe urma reformei din 1945. Statul a fost cel care s-a ales cu importante rezerve de teren, care au fost ulterior înglobate fermelor de stat.

În anul 1951, *satul Sâc* era neelectrificat și în localitate nu exista nici un aparat de radio.

Din cele 211 familii, 22 erau fără pământ, 111 erau familii sărace iar 78 familii mijlocașe. Nimeni nu a avut peste 10 ha. Principala sursă de venit a reprezentat-o agricultura, atât cultura plantelor cât și creșterea animalelor. Dar acestea se efectuau în mod tradițional. Pentru prima oară însămânțatul în comună s-a făcut cu mașina în anul 1959, în cadrul întovărășirii. Până atunci țăranii au semănat cu mâna.

În anul 1956, în Cărand a luat ființă Întovărășirea agricolă „9 mai” iar în Sâc (Seliște) Întovărășirea agricolă „Viața Nouă”, ambele având câte un președinte. Pentru buna desfășurare a activității Întovărășirilor, Sfatul Popular a asigurat mașinile agricole necesare, a făcut demersuri de înființare a 3 centre de reparare a acestora și a 4 centre de selecționare de semințe, a asigurat 3 batozele pentru cele două sate, în timpul treieratului iar pentru animale a asigurat asistență veterinară.

Activitatea agricolă era urmărită îndeaproape, de la însămânțare și întreținerea culturilor agricole până la recoltare. Pentru încheierea recoltării păioaselor la termen, cetățenii comunei erau mobilizați la transportarea acestora la arii. Treieratul era de asemenea atent supravegheat. Adeseori pentru încheierea la timp a lucrărilor, erau angajați muncitori la batoze. Uiumul de la batoze era dus la baza de recepție. Grâul contractat era preluat de delegații de la batoză în baza tabelelor de producători. Un delegat dintre membrii Întovărășirii, prelua de la oameni grâul de sămânță. Totuși, impozitele și cotele de la oameni s-au adunat cu greu, rezultatele nefiind cele așteptate. Urmarea a fost desființarea celor două Întovărășiri și înființarea a două gospodăriile agricole colective.

În anul 21 ian. 1962, adică în ultimul an de colectivizare, în Cărand și Sâc (Seliște) au luat ființă Gospodăriile agricole colective, *Teuz* și *Drumul belșugului*. Deși aveau patrimoniu și conducere separată, controlul activității lor a fost la nivel de comună centralizat. După înființarea celor două gospodării agricole colective, cea mai mare parte din populație a

lucrat în cooperative, viața economică a comunei identificându-se în cea mai mare parte cu producția realizată de acestea.

Cooperativele de consum-Aprovizionare și Desfacere din Cărand și Sâc

Prin decretul 133 din 2 apr.1949 a fost reorganizată întreaga mișcare cooperatistă din țară. Acum au luat ființă, în toate satele, cooperative de consum sătești. În urma acestui decret au luat ființă câte o cooperativă de consum și în satele Cărand și Sâc, fiecare cu o gestionară, care au funcționat ca filiale ale Cooperativei de consum din Sebiș. Localurile ambelor cooperative au fost la început foarte mici și necorespunzătoare, una dintre măsurile propuse pentru viitor fiind mutarea magazinelor.

Activitatea acestor cooperative a fost controlată, în perioada de început, de comitetul executiv al Sfatului Popular al comunei Cărand. Printre altele se urmărea felul cum se aprovizionau cele două cooperative cu cele necesare, modul în care se făceau contracte cu cooperativa etc. În acest sens în fiecare an se întocmeau planuri de contractare, care se cereau îndeplinite. În ciuda controlului și a planurilor anuale de achiziții și de contractări, realizările au fost slabe. Gestionarele s-au tot schimbat iar în unele perioade cooperativele au fost închise. Cooperativa de consum din Cărand avea, în 1959, 450 membrii și se preconiza ca numărul membrilor să crească până la 650. Din fondul social al membrilor cooperatori se cumpăra marfă.

După 1989, odată cu desființarea cooperativei agricole de producție, oamenii și-au luat înapoi pământurile și o parte din animale. În primii doi ani, cărândani și săliștenii au mers ei în fiecare zi cu animalele la pășune și seara le aduceau acasă. Apoi în cazul oilor oamenii au început să le dea la alții, care aveau mai multe și au primit pentru ele, la înțelegere, brânză. În prezent cea mai mare parte din populație este îmbătrânită, oamenii sunt pensionari. Totuși mai lucrează pământul pe care l-au primit. Vite sunt puține. Cei care au turme de oi au închiriat pășunea și țin oile tot timpul acolo, în saivană. În sfârșit, în localitate a fost înființată Asociația „Composesoratul urbarial Cărand” cu sediu în Carand la nr. 265. O parte din cărândani lucrează pe la diferite firme, în Sebiș sau sunt funcționari la stat. Alții și-au deschis propriile afaceri, magazine, unități de alimentație publică. La Oficiul Național al Registrului Comerțului din Arad, sunt înregistrate 76 de firme.

Cultură tradițională

Casa tradițională. Conform recensămintelor din 1900 și 1910, în Cărand și Seliște, ca material de construcție pentru case s-a folosit piatra, pentru fundație, lemnul pentru pereți și paie pentru acoperiș. Casele slovacilor din Toplița erau acoperite tot cu paie.

Casa bătrânească avea fundația înaltă, din piatră de râu, lipită cu pământ. Pereții, confecționați din bârne lungi, necioplite, numite groși, încheiate în coadă de rândunică („cheutoare românească”), erau lipiți și tencuiți. În zonă a existat și un al doilea mod de construcție în care, de-a lungul pereților, se interpuneau stâlpi verticali, fixați jos în talpă și sus în cunună prin limbi croite cu securea, prevăzuți cu șanțulețe laterale lucrate cu dalta, în care se introduceau capetele bârnelor orizontale mai scurte. Ultimul strat de bârne forma cununa casei. Deasupra cununii se puneau grinzele transversale, sprijinite pe o grindă longitudinală, mare, și pe cusuraie. Peste grinzele se făcea tavanul din scânduri de brad ori gorun. Podul se lipea cu pământ galben. În capetii grinzelelor se fixau coarnele pentru acoperiș. Din loc în loc, la o distanță anume, se băteau leături orizontale, pe care se fixa învelitoarea acoperișului. La vechile case, acoperite cu paie, învelișul era în patru ape. Ulterior s-a trecut la acoperișul în două ape, acoperit cu șindrila și țigla. Uneori acest acoperiș avea și două capete scurte, numite *cioancă*. În interior și în exterior casele erau lipite cu pământ amestecat cu pleavă mare apoi *văcălite* cu un strat subțire de pământ, amestecat cu pleavă mărunță și după aceea văruite.

Construcția avea trei ferestre către uliță, două la cameră și unul la târnaț, o fereastră spre curte, și două ferestre mai mici la camera de locuit, care dădeau spre curtea din spate. La

casele care aveau cămară, mai exista o fereastră mică și la aceasta. Modelul acesta de „*casă lungă*”, perpendiculară pe uliță, a fost cu două (tindă +cameră) sau trei(cameră+ tindă.+ cameră) încăperi, cu intrarea prin tindă, care avea deschideri spre ambele camere. În tindă se găsea vatra deschisă, lungă de 1,50 m, lată de 0,80 m și înaltă de 20-30 cm. Deasupra vetrei focului la 1,50 m se deschidea coșul numit local *babură*, care era confecționat din pari pe care se împleteau nuiiele, peste care se lipea pământ. Coșul avea la bază lățimea și lărgimea vetrei, ca să se îngusteze pe măsură ce urca până deasupra acoperișului. Camera din față nu avea sursă de încălzire iar în camera din spate, în care se locuia, se găsea un „*spoher*” (cuptor) zidit. Pe jos, în toate încăperile era pământ acoperit cu un strat de muruială, în care se punea balegă, ca să nu crape.

Târnațul, lat de 80-100 cm, se întindea pe toată lungimea casei. Inițial a fost complet deschis spre curte, streășina prelungită deasupra lui, pentru a feri pereții casei de ploaie fiind susținută de stâlpi de lemn. În partea dinspre stradă târnațul este închis cu zid în care se deschidea o fereastră. În partea opusă, spre curtea din spate, unele case se terminau cu o cămară, obținută prin închiderea capătului târnațului. Mai târziu, târnațul a fost închis până la jumătate cu scânduri, intrarea făcându-se printr-un *roștei*. În sfârșit, au existat și târnațuri zidite în partea de jos și cu sticlă în partea de sus.

Camera de la stradă, utilizată doar la evenimente speciale, a fost camera frumoasă a casei. Modelul tradițional de mobilare consta din două patruri, așezate de-a lungul pereților, de o parte și de alta a ferestrelor, care erau mărginite de lavițe cu spătar sau fără, uneori vopsite, verde, ocru, sau de scaune cu spate. Între lavițe era masa, lângă fereastră. Până să intre în folosință dulapurile și alomarul, hainele erau atârinate pe o rudă. În vechime în case se găseau și câte o ladă de zestre cu spinare, ornamentată cu motive geometrice lucrate în brișcă, confecționată în Hășmaș, renumitul centru de lădărit din zonă. Paturile erau cu picioare înalte și cu o ladă, care se umplea cu paie, în loc de *pernejeu*.

De la sfârșitul secolului al XIX-lea, mobila din camera de la stradă, din lemn băițuit maro închis și cu ornamente strunjite, era executată în ateliere de tâmplărie din târguri. Paturile aveau *pernejeu* umplut cu paie sau șușorci de porumb, care era acoperit cu un lipideu, peste care se punea o poneavă, după care se clădeau câte 6 sau 9 perne, cu fețe ornamentate cu broderie spartă prin care se vedea hârtia sau pânza colorată. În această cameră, pe pereți se puneau icoane, fotografiile de familie și farfurii încadrate de câte o feleagă frumos ornamentată în alesătură.

Camera din spate, în care se locuia, era mobilată tot cu două paturi, lavițe și masă doar că mobila era mai grosier executată iar de pe paturi lipseau pernele. În tindă, în vechime, din cauza spațiului ocupat de vatra pe care se gătea, mobila se rezuma la un stelaj pentru vase și o masă cu două-trei scaune.

Meșteșuguri tradiționale: covăcia, pălincăritul, furcășitul, dogăritul, tâmplăritul.

Potul popular. Portul popular din Cărand și Seliștea se înscrie prin croiuri, elemente componente, ornamentică în subzona Beliu. Specifică acestei subzone era și pieptănătura capului și tipurile de podoabe purtate de fete. Astfel, fetele mai mici din Cărand aveau părul împletit de sus în jos în două codițe și cu alte două codițe împletite din restul părului, adunat la urechi, pe când fetele mai mari umblau cu două chici împletite cu prime. Fetele de măritat purtau la gât mărgelile și zgărzi. Capul era în general descoperit dar obișnuiau să poarte și cărpe în cap.

Femeile măritate umblau cu părul prins într-un concii semicircular însă în vechime, în zonă s-a folosit conciiul cu două coarne. Conciul era strâns într-o ciapță peste care se punea baticul, legat în față cu două noduri. După 1945 atât fetele cât și femeile au început să poarte cărpe de mătase, *cârpe dă dălin*, mai colorate la fete și bordo sau maro la neveste.

Costumul femeiesc de vară a fost compus din spătoi, poale, zadie, cojocel sau laibăr. Spătoiul era croit din doi lați, din pânză cu chinar sau pânză învăluită. Pânza nu era tăiată la

umăr. În față, cămașa femeiască este despăcată și închisă cu nasturi ascunși sau nasturi albi iar de o parte și de alta are pliuri tighelite. În jurul gâtului bentița îngustă era ornamentată cu cusătură brânească și terminată în tazle. Mai târziu au apărut și spătoaie cu guler rotund, din cipcă. Alături de tăietura de la gât, mai era ornamentată cu broderie pe scris la tăietura din față, zona de îmbinare a mânecii cu fețele spătoiiului, mâneca și pumnarii. Modelele preferate au fost vița de vie și vrejul cu flori de trandafir. Broderia era executată fie alb pe alb fie cu ață colorată, albastră, mov. Alte spătoaie erau ornamentate cu broderie spartă sau cu ciurul umplut.

Poalele, lungi până la gleznă, erau încrețite și prinse într-o pumnată care de obicei nu era ornamentată. În schimb, în partea de jos, la multe poale ornamentica era cea de la spătoi, lucrată fie tot alb pe alb fie într-o culoare. Ele se terminau cu cipcă. În față, deasupra poalelor se puneau o zadie din pânză cu alesături, care se termina cu cipcă sau ciucuri. În paralel cu această zadie, în sat s-a purtat și zadia neagră din glot, ornamentată cu cusătură pe dinaintea acului, cu șiruri verticale de forme rombice brodate cu roșu, alb, albastru, galben, verde, mov, portocaliu. Peste spătoi s-a purtat laibere din glot sau catifea, puternic răscoite, ornamentate cu fir sau cojoace scurte butincenești și coturi după cap din mătase cu ciucuri. Iarna, în loc de palton, femeile au purtat coturi după cap din lână și sumane lungi, ornamentate la buzunare și gât și la manșetă cu postav negru, albastru și roșu. Ele erau executate de sumănarii din Sârbești, care stăteau în Cărand și Seliște, până le terminau de cusut. Motivul ornamental specific subzonei a fost *cârligul*. Ca încălțăminte, în vechime, femeile au umblat cu opinci iar vara desculțe. Mai târziu au apărut topancii și păpucii, șclarfele.

Vechiul port bărbătesc a fost compus din cămașă, izmană, laibăr și zadie. Izmenele numite local *gaci* erau făcute din 6 lați de pânză cu chinari, câte trei pentru fiecare crac. Ca lungime ajungeau până la mijlocul gleznei. Lații erau încheiați cu cheițe fine sau cu sălbănaș, iar în partea de jos se terminau cu tazle sau cu ciucuri făcuți din pânză destrămată. Cămașa, tot din pânză cu chinari, era confecționată din doi lați, netăiată la umăr, ornamentată pe lângă cusătura de la mâneci, pe mânecă în jos și la gât. Mânecile largi erau prinse în partea de sus în spezeze cu crețele și în partea de jos în pumnari, cu cipcă. Tăietura din față se închidea cu năsturei colorați din sticlă. Broderia plină putea fi lucrată cu mătase, alb pe alb dar și cu ață colorată albastră și galbenă. Culoarea galbenă, cu care vopseau ața, femeile o obțineau din galiță. La ornamentarea cămașii se folosea și ciurul umplut. Cămașa era îndoită în față și băgată în gaci. De asemenea, în Cărand s-a purtat și cămașa cu mâneca plisată pe orizontală. Zadia de deasupra era tot din pânză țesută în război, iar lucrătura de pe ea era alb pe alb. Laibărul, de culoare neagră, era din barșon sau satin, bogat ornamentat cu gălanduri negre și cu ațe, cusute în diferite forme.

Iarna în locul gacilor s-au purtat cioareci de pănură iar în partea de sus pieptare și sumănițe și sumane. Cu vremea cioarecii au fost înlocuiți de nădragi priceși de catifea sau stofă, băgați în cizme, sau cu ciorapi de lână trași până la genunchi și cu bocanci. Pieptarele de sărbătoare au fost din piele albă, cu ornamente cusute cu mătase colorată la răscoitura de la gât, pe cusătura de îmbinare de subraț și la buzunare. Cele de lucru erau din piele vopsită maro. De asemenea, la fel ca și femeile, bărbații umblau iarna cu sumane lungi, ornamentate la buzunare și gât și la manșetă cu postav negru, albastru și roșu.

Capul era acoperit, vara, cu cloape bihorenești, negre sau maro, cu panglică lata iar iarna cu căciuli negre de miel, cu vârful băgat înăuntru. Ca încălțăminte, după ce s-a renunțat la opinca tradițională de piele, bătrânii au purtat opinci de gumă iar bărbații, iarna, bocanci și cizme cu foi, cu tureacul întărit cu firize, iar vara șclarfe.

Obiceiuri de familie.Nunta .Cu două săptămâni înainte de ziua fixată se trimiteau doi „*temătorii*” să poftescă la nuntă neamurile, vecinii, cunoscuții. Ei erau îmbrăcați în hainele de sărbătoare și aveau ca semn de recunoaștere „*prime*”(*panglici*) în mai multe culori, prinse de o parte și de alta a pieptului. De asemenea, aveau în mână o bătă împodobită tot cu

panglici, și un ol cu răchie, și el împodobit. În prima săptămână mergeau să cheme pe sate iar în a doua săptămână umblau prin sat. În trecut, chemătorii mergeau călare pe caii împodobiți cu ponevi din lână colorate și cu „*prime*”. Ulterior au mers pe biciclete sau pe jos. Nunțile se făceau acasă. Neamurile aduceau găini, ouă, smântână. Mai demult, invitații veneau cu torturile de acasă, la casa cu nunta se făcea doar plăcintă coardă. Obiceiul era ca din torture să se ducă la plecare o bucată înapoi.

După 1970, când prăjiturile și torturile au început să se facă în casa cu nunta, pregătirile începeau de luni. Luni și marți se făceau sărățelele și foile, miercuri blaturi și creme. Pentru nuntă se tăia porc, vițel, găini. Mâncărurile erau pregătite de o bucătăreasă, care era ajutată de neamuri. În sâmbăta nunții, seara, la casa mirelui fetele făceau steagul de nuntă. Pe o bătă lungă să coseau două cârpe roșii de cap, cu dosurile laolaltă și cu fețele în afară. Pe steag se cosea roata iederă și se prindeau batiste cu flori. Ca stegar era ales un fecior, prieten sau neam cu mirele, care știa juca steagul, fiindcă el mergea în fruntea alaiului. În trecut nunta s-a ținut duminică. Ea începea pe la ora 14 și ținea până dimineața. Modul de desfășurare urma un scenariu respectat de toți. Prima dată, „*diavolul*” cu câteva neamuri de ale mirelui, cu „*temătorii*” și cu muzica mergea de la casa junelui după *cumetri* (nași). Diavolul poartă peste piept o feleagă mare, în diagonală, ca semn de recunoaștere. Când ajungeau acolo erau serviți cu plăcintă și răchie, jucau un joc- două și se întorceau cu cumetrii la casa junelui. De aici plecau cu căruțele, toți cei invitați, după „*mnireasă*”. La casa miresei erau așteptați de chemătorul miresei și de diavolul ei. Când alaiul mirelui ajungea la 50-70 m de poarta miresei, chemătorul ei scotea mireasa în drum, o întorcea de trei ori pe sub mână și să băgau în ocol.

La sosirea alaiului, poarta era închisă iar în ocol îi aștepta diavolul miresei. Diavolul mirelui se ruga să-i lase înăuntru, că i-a prins ploaia, ca i-a prins vremea rea. După ce intrau, diavolul miresei întreba „*Da dumneavoastă inde umblați*”. Diavolul mirelui răspundea „*Noi căutăm o porumbiță, o floare, o căutăm să o luăm cu noi, să avem grije de ie*”. Diavolul miresei zicea „*Avem noi una aicea, dacă vreți*”. Diavolul mirelui cerea să o vadă. Era adusă o babă mai bătrână, mascată, la cârpă cu pene de găscă, cu o mătură, „*că-i bună de mătură*”. Diavolul mirelui spune: „*Să știți că asta nu-i de noi, noi căutăm altă floare, care ne place nouă*”. Atunci este adusă o „*fătușă*” iar diavolul mirelui spune „*Și aceea-i bună, da când o fi mai mare*”. A treia oară este adusă mireasa. În curte era pusă o masă și în capătul ei aștepta mirele. Mireasa era suită pe masă și mirele trebuia să o ia de subsuori, să o pună lângă el și să o sărute în timp ce muzica cânta . „*Mulți ani trăiască!*” Femeile o învățau pe mireasă să-l calce pe mire pe picior, ca ea să fie stăpână în casă.

Când porneau spre cununie, în fruntea alaiului mergea stegarul, apoi diavolul, mirele cu cumătra și mireasa cu cumătru. Lumânările erau purtate de naș și nașă. Chemătorii mergeau de o parte și de alta a alaiului, jucând. Când ieșeau de la cununie, la unele nunți se puneau un ciubărul sau o găleată cu apă în fața bisericii, la altele în fața casei. În timp ce mirii înconjurau ciubărul/ găleata, o femeie îi stropea cu apă, cu busuiocul, iar alte femei descântau. Petrecerea de nuntă se făcea iarna în casă și vara în curte, în șatră. Odinioară, la masa de nuntă, s-a servit doar papricaș de porc și plăcintă. Aperitivele, ciorba și fripturile au apărut mai târziu. Azi, înainte de ciorbă se servesc mezeluri preparate din porcul tăiat. Tot târziu au apărut în meniul de nuntă și sarmalele. Cei care serveau mâncarea aveau câte o feleagă pe umăr.

După ce invitații terminau de mâncat, începea jocul miresei pe bani. Fiecare juca mireasa după cât a plătit. Jocul era o „*mânânțauă*”. Diavolul cu o bătă luată de la chemători, număra bătând în grinda și oprea jocul. După ce toți au jucat mireasa, diavolul striga cinstile. El mergea pe la mese și pe unii îi „*ciufulea*”, spre distracția nuntașilor. Nimeni însă nu se supăra pe glumele făcute. Strigarea începea cu cumătrii. Diavolul anunța cu ce-i cinstesc

aceștia pe miri. Următoarea era strigată cinstea pe care o dădeau mirii nașilor, apoi se anunța cu ce cinstește mireasa soacra, și continua cu neamurile și cu ceilalți invitați.

Când s-a terminat strigarea darurilor, cumătra ducea mireasa să o schimbe, să-i pună conciul. Ea era învelită cu o cârpă de cap cumpărată de mire. Petrecerea ținea până dimineața când mirii îi conduceau casă pe nași. **Înmormântarea** Priveghiul ținea două seri. După ce preotul făcea stâlpul, oamenii erau serviți cu colăcei și rătie. Odinioară femeile din sat se cântau(boceau) după mort. Când scoteau mortul în curte pentru prohod, în casă se răsturnau scaunele și masa pe care a fost sicriul și se deschideau ferestrele. La români, cei care duceau sicriul și bărbății cu praporii aveau prinsă la umăr câte o feleagă. Femeile și copiii primeau batiste. Înainte de a porni spre cimitir, la cei tineri se cânta un *joltar*. Groapa este făcută și azi de gropăși, trei oameni care cu asta se ocupă. Mai demult, dacă mortul era bărbat, celui care începea groapa i se dădea peste mormânt un cocoș, iar dacă era femeie i se dădea o găină. Pe lângă asta, se mai dădea un colac, o feleagă, rătie. Oamenilor veniți la cimitir li se împărțea tot așa colaci și rătie. Pomana se ținea acasă. Venea preotul cu cantorii, neamurile. Preotul făcea sfeștania casei. Masa de pomană consta în trecut din mazăre sau cureți, cu carne dacă nu era post, colaci și rătie. La trei zile datina în sat este să se mai dea o masă. Pentru mortul care n-a fost spovedit, familia dădea 7 prescuri (în fiecare duminică și la parastasul de 6 săptămâni câte una).

Obiceiuri calendaristice

În trecut, în Ajun, în Cărand feciorii umblau la colindat cu turca. Pe lângă colindătorii, ceata avea în componența ei și mascați, între care nu lipsea moșul și baba, un cioban cu fluier, turcașul cu turca și o iapă, care aduna în sac colacii și cârnați primiți de la gazde pentru colindat și pentru jocul turcii. Datina colindatului s-a păstrat. Azi în Ajun, merge la colindat prin tot satul preotul cu o parte din credincioși. Ei colindă „*colinde de la biserică*.”

Tot în Ajun umblau prin sat și stelașii, copii de 12 ani, îmbrăcați în stihare și cu comănace de hârtie pe cap. În Cărand, grupul stelașilor ducea, pe lângă stea, și bisericuța de la Vișlaim. În Ajunul Anului Nou, băieții mai mari umblau prin sat cu Plugușorul. Aveau un plug făcut din lemn și un bici din care pocneau. Feciorii și bărbății umblau cu *gratulatul* pe la cei care se numeau Vasile. Ei le cântau „*La mulți ani!*” În ziua de Anul Nou, dimineața, copiii umblau cu sorcova. În ajun de Bobotează preotul umblă prin sat cu crucea să sfințească casele. În trecut, după masa, porneau prin sat pruncii în ceată „*după purici*”. La Sân-Toader, femeile fierb grâu care se mănâncă în casă și se dă de pomană pentru morți. La cei 40 de mucenici în trecut, oamenii se sculau de dimineață și făceau foc în curte să fie jar, să afume în jur. La Florii oamenii duc sălcuțe sfințite de la biserică, pe care le făceau coroane și le puneau în diferite locuri din casă. Ele sunt considerate ca bune în timp de furtună, să protejeze casa. La Sânjorj se pune frunză de fag la ușa de la iștălău și la poartă „*ca să nu vină bosorcăile să ia laptele dă la vacă*.” La Paștele morților (Duminica Tomii) după liturghie, cărândanii se duc la cimitir cu *coșara* în care au pus ouă, suc, vinars(cine vrea), colac, corn etc. Preotul sfințește mormintele pe rând și pomenește morții din fiecare familie iar la sfârșit se așează o masă și se face slujbă generală pentru toți morții și toată lumea ridică *coșerile* cu pomana. La Rusalii se pun crengi de stejar la biserică. În trecut se împrăștia și iarbă pe jos. Conform tradiției, în această zi se iese cu crucea la troița de la hotar, și se sfințește holda. La Sânziene (24 iunie) se fac coronițe din flori de sânziene și se pun la poartă. De la această dată se începea seceratul. Tot de acum se puteau mânca merele de vară, numite local „*mere sâmzeenești*”. De furtună cărândanii îl țineau prin nelucrare pe Sf Pricopie (8 iulie) și pe Sf. Ilie. La Sf. Dumitru luau sfârșit contractele încheiate la Sf. Gheorghe cu ciudrarii, porcarii, stăvarii, păstorii, slugile.

Jocul dominical. Jocul începea duminică pe la unu-două și ținea până la șase, când se întuneca. La intrare stătea un fecior, casierul, și fiecare trebuia să plătească o taxă. Fetele au mers în trecut la joc cu mamele și doar mult mai târziu singure. Ele stăteau pe scaune sau în

picioare, pe lângă pereți așteptând să fie luate la joc. Suita locală era din trei dansuri: *ardeleana, mânăntăua și țâgănescu*.

Turism

Ca obiective turistice, în perimetrul comunei Cărand există două rezervații naturale, înscrise de Agenția Europeană de Mediu ca rezervații naționale de categoria IV. Prima este *Pădurea Sâc* (Săliște) cu o suprafață de 17,8 ha, o rezervație zoologică reprezentativă pentru *colonia de stârci cenușii*, care și-au făcut cuiburi în pâlcurile de arbori de aici iar a doua este *Pădurea de stejari pufoși* din Dealu Husumal (Cărand), cu o suprafață de 21, 10 ha. La acestea se adaugă izvorul de apă termală, cu posibilități de exploatare în viitor ca ștrand.

Bibliografie

Blaga, Mihoc, *Aplicarea reformei agrare din 1921 în plasa Beliu jud.Bihor*, în "Crisia", 1989, p.289-308.

Bona, Petru, *Aspecte ale asupririi sociale oglindite în plângerile urbariale ale satelor bihorene în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Crisia*, V, Oradea, 1975.

Borcea, Liviu, *Obștea sătească din Bihor, voievozii și cnezi în secolul XIII-XVII*, în *Crisia*, XII, Oradea, 1982.

Botezan, Liviu; Kovach, Geza. *Date statistice privind situația iobagilor și jelerilor din satele comitatului Bihor la 1771 și 1828 (Dates statistiques concernant la situation des serfs et des "jeliers" des villages du comitat Bihor en 1771 en 1828)*. In: *Analele Universității din Oradea*, Oradea, 11, 2001, p.118-137.

Colta, Elena Rodica, *Portul popular din județul Arad*, Editura Etnologică, București, 2014.

Goman, Ioan, *Demersuri de eficientizare a activității manufacturiere pe domeniile marilor proprietari de pământ din Crișana în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Comitatul Bihor în timpul trecător. Fragmente din istoria comitatului Bihor*, Debrecen, 2011.

Goman, Ioan, *Politică statală, economie domeniială și dezvoltare rurală. Meșteșuguri și industrii țărănești din Crișana în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011

Ilea, Ana, *Instituții sătești în comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea*, în *Crisia*, VI, Oradea, 1976, p.61-74.

Ilea, Ana, Rus V, *Documente referitoare la voievozii români din Bihor în secolele XV-XVI*, în *Crisia*, XIX, Oradea, 1989, p.309-316.

Ilea, Ana, Mudura, Gheorghe, Covaci, Viorica, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, în *Crisia*, X, Oradea, 1980, p.353-453.

Lupșa, Ștefan, *Istoria eparhiei Aradului*, vol.I, mss.

Milian, Radu, *Școala ortodoxă și greco-catolică în Bihor în a doua jumătate a secolului XIX*, în *Crisia*, XXX, Oradea, 2000, p.229-255.

Mudura, Gheorghe, *Documente școlare bihorene din secolul al XVIII-lea (II)*, în *Crisia*, XII, Oradea, 1982, p.234-235.

Șuta, Ileana, *Organizarea domeniului episcopiei catolice din Oradea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Lucrări științifice, (istorie-științe sociale-pedagogice)*, Oradea, 1972

Sitografie

Pușcaș, Cristina *Biserica în lanțuri*, 2013,

<https://www.google.ro/#q=Cristina+Pu%C5%9Fca%C5%9F+Biserica+%C3%AE+lan%C5%A3uri%2C+2013%2C+www>

dr. Rodica Colta